

HŪHŪ'E HAP

Sa'awy'i te ti uhetawa wuat
rote yt tawa wo'i te
toine'en. Toine'en ni typy
yne netap.

Mi'i hawyi my yt kat'i te
wy wo'omu'e hap yat nimo
te.

Mi'i kawayi ña'atpo'i pyi ti
netap ko'i ho'okup ta'yn.

Mi'i hawyi wemu'e hap yat
toiñ ra'yn wy.

Mi'i pe ti tuwemu'e
sa'awy'i te 35 ok hirakaria
atimu'e. Mi'i hawyi mio
turan ni tēmu'e 20 ok
hirokat yn na'yn. Ma'ato ti
5 ok typuat'i pe, 7 ok
mye'ym yn muat pe hawyi
8 ok kuatro seria pe. Mi'i
pote sëse uiwepit
uimi'atumu'e ko'i ete.

Wo'omu'e hat: Tiba Soares
Santana.

Tawa Sewapy Wepit.

Data: 01/11/97.

IWAN HARIA

Adenise Oliveira Batista
Aliete Maria da Silva
Aristides Michiles
Deoclides Santana
Dinoel Ribeiro
Edmilson da Silva Pereira
Edson dos Santos Oliveira
Etsirio Moi Satere
Francisca Nila Cunha da Silva
Gelson da Silva de Oliveira
Helen Maria da Costa Albuquerque
Inácio Batista
Isia Maria de Albuquerque
Irineu Batista dos Santos
Jacob Santos de Souza
Jonas Maury Silva de Oliveira
Lourenço dos Santos
Marineles Romaldo de Oliveira
Nilson Ribeiro Cunha
Raimundo dos Santos
Tiba Soares Santana

TAWA / Y'Y

Campo do Miriti / Rio Marau
São José / Rio Marau
Monte Horebe / Boca do Marau
Vista Alegre / Rio Marau
Boas Novas / Rio Marau
Santa Maria / Rio Urupadi
Santa Fé / Rio Marau
Vila Nova II / Rio Marau
Nova Aldeia / Rio Marau
N. S. de Nazaré / Rio Marau
Vila Nova II / Rio Marau
N. S. de Nazaré / Rio Marau
Vila Nova II / Rio Marau
Sag. Coração de Jesus / Rio Urupadi
Vila Nova II / Rio Marau
São José / Rio Marau
Campo do Miriti / Rio Marau
Marau Novo / Rio Marau
N. S. de Nazaré / Rio Marau
Santa Maria / Rio Marau
Vista Alegre / Rio Marau

ESTADO DO AMAZONAS PROGRAMA DE EDUCAÇÃO ESCOLAR INDÍGENA

Coordenação do Programa
Valdecíria Matos Gomes

Gerente Pedagógica
Arlene Silva Oliveira Bonfim

Assessora Técnica
Ozenete Aguiar De Mozzi

Docentes
Clóvis Fernando Palmeira Oliveira / Área de História
Dulce Franceschini / Língua Materna
Inafran da Silva Bastos / Área de Matemática
Maria de Jesus Oliveira / Área de Português
Marilene Gomes de Melo / Área de Metodologia de Ensino
Rosilda Gonçalves Nunes / Área de Geografia
Sandra Dolores Oliveira dos Santos / Área de Ciências

Consultores Técnicos
Edmundo Antonio Peggion / Antropólogo
Gilvan Müller de Oliveira / Linguista
Marineusa Gazzetta / Especialista em Educação

Organização
Dulce Franceschini / Linguista

Diagramação / Digitação / Arte Final
Clóvis Fernando Palmeira Oliveira

HŪHŪ'E HAP

IV Etapa do Curso de Formação de Professores Indígenas Saterê-Mawe / Maués/Marau / Novembro / 1997.

MANAUS - AMAZONAS
1997

ACERVO MARI

MDI 289

MDI 289

HŪHŪ'E HAP

ARIA POT'U'E HAP ETIAT

Uipotmu'e hap tote tawa
Santa Fé e hap tote.

Kurum hīn *Oládio* e hap
tipēhik aria tokosāp mo
ase'i *Lautério* ewarana ypiā
ete.

Mekewat e ora ma'ato ase'i
ehary'i tuwentem toyat pyi,
ihā'āt turan sēse ra'yn aria
pot'u'e.

Mi'i hawyi ase'i ehary'i
tuweput y'y wywo aria
sasēp hamo. Mi'i hap tote
ase'i ehary'i meiko'i ta'at
aria pe topysatpun wywo,
mi'i tohenoi hawyi sēse
imempyt'in tikyry kahato.

Wo'omu'e hat: Edson dos
Santos Oliveira Satere.
Tawa Imohey hap: Santa Fé.
Data: 01/11/97.
Y'y: Marau.

Meikuwat ihay sē rakat
enoi hap pyno tawa
uniawasap'i pe toiğ Tupana
ehay enoi hap, mohağ yat,
wo'omu'e hap netap mi'i

hawyi arianty wato i'ewȳte
wo'omu'e hattoiğne'en 4
ok Satere ko'i ti ra'yn.
I'ewȳte pi'ig e hat Satere ti
ra'yn wy mi'i tupono ti
po'oğ waku aimempyt'in
watipo'oro iwemu'e hamo.
Pyno e yn ihay.

Iwan hat: Edmilson da Silva
Pereira.
Tawa uniawasap'i i'morania
Hap.
Data: 01/11/97.
Y'y: Urupadi.

Wentup e'āt uhetawa piat
mīt toto miat pe. Mi'i hawyi
ipohŷt ehap haware timohān
akuri mi'i so toiporereke yi
pe. Mi'i hawyi haware teke
tomiat upī yi ka'a pe mi'i ti
moi hekatu'u haware
heturu'a ete.
Mi'i hawyi iku'uro ra'yn
haware imiat kahato rakat.

Tawa pakut Marau y'y piat.
Wo'omu'e hat set: Francisca
Nila Cunha da Silva.
Iwan hap e'at: 01/11/97.

Pyno mesuwat ano 97
sēse y'y ihypap urupuo
uiwyria'in, mi'i aheno koran ehepuo.
I'ewȳte te sēse pira
ihypap hawyi yt aikowo
kuap ira'yn te'eruwat
pira ko'i tupono ti,
hirokaria ti, sēse he'ekyi
pina wo, i'ewȳte te
malhadeira wo.

Mi'i hawyi ti ma'ato
ahewyry hamo kawiare'i
ra'yn yt naku'i pya ra'yn
tawa ko'i tukupte'en
tupono.

I'ewȳte te ti uruwat
uruhy kaipyati *motor*
ko'i ti tuwat tawa wato
kapiat hawyi ti ta'aipok
hamo ti, mye'ym e'āt
tuereto mi'i turan ti sēse
topam'e-pam'e *motor*
ko'i.

Wo'omu'e hat: Irineu
Batista dos Santos
Satere-Mawe.
Tawa: Sagrado Coração
de Jesus.
Y'Y set: Urupadi.
Data: 01/11/97.

HŪHŪ'E HAP

UITO ATUNUG UHETAWA ETIAT

Wentup e'āt pe so ase'i
esaware ta'atuweneru ġo
kapiat haipekai wentup'ok
karaiwa pe mi'i wo so
ta'atusat man i'awerep'a
rakat mye'ym ta'atusat
ase'i esaware wo.

Mi'i hawyi so ta'atuheno
ra'yn ika'iwat pe ġo kaipyi
hut hawyi, henoi hawyi so
teha'āt ra'yn ase'i tesaware
cape mi'i hawyi so apo'e
ra'yn temiariru'in me uweiğ
iweneru uhesaware'e miotā
epote so hirokaria
to'okuasa-kuasa ne'i ra'yn,
hawyi so ase'i ipy'ahak
kahato ra'yn yt henoi'i
hawyi.

Ma'ato so hemiariru'in ne'i
so iweneru hesaware mi'i
hawyi so ta'atuheno ra'yn
emiariru'in ne'i ran pupai
i'atu'e. Pyno ti aru
moğki'ite ti aru
moroho'opopetek ta'yn ti
aru'e eiwepokuap hamo ti
eiwema'at uhesaware ete
era'yn so ase'i.

Mi'i hawyi moğki'ite te'e

tupono so toho'opopetek ra'yn
wentup'ok so hepamo
toipopetek ma'ato wentup'ok
iweneru hat so po'oğ hatypua
ase'i tipopetek mi'i hawyi
miotā e temiariru'in me typua
ira'yn'o eiwema'at uhesaware
ete e ma'ato yt eweikuap ipote
ti aru ewetunuğ ne hawyi ti
aru po'oğ ti aru haty turan te'i
moroho'opopetek tet ti aru
ehewaiğ pykai eweikuap ipote
e so mi'i hawyi ase'i.

Iwan hat set: Adenise Oliveira
Batista Satere'e
Uhetawa set: Campo do
Miriti.
Data: 01/11/97.

Wentup e'āt pe ti to'e
wo'omu'eharia e ikytsığ
rakaria uhetawa kape.
Sēse ikahu rakat ete urumu'e
pyno sēse uruwepit kahato
puruwei ko'i ete.
Mi'iria puruwei ko'i terūt
sehay wakuap wo ihay sē
rakat ta'atumienoi wo.

Mi'i hawyi puruwei ikytsığ
rakaria terūt imorania hap.
Wentup'ok henoi weropat
etiat mi'i tupono to'iro

watioto aimu'e hap
po'oğ hampyk puo.

Wo'omu'e hat: Isia Maria
de Albuquerque.
Tawa: Vila Nova II.
Y'y: Marau.

Wentup e'āt pe ti
urupuenti puruweira *Ana*
ehap. Mi'i hawyi ti
uruereto ra'yn ġa'apy
cape yi so'ok kāt hamo.
Hawyi ti toto wentup'ok
kurum urūpī mi'i sēse
tat'i-tat'i uruewat'ymo
wentup tote ti urutoi'at
teran ra'yn, ma'ato ti
mesup ne'i toto urūpī.

Mi'i kurum ti hereto
aware wē mi'i wo ti
toipan yi uito ti purure
wo atipan uiwyria'in ni
hyt moiğ yi hejam me.

Mesuwat e anu ti
put'ok'e yi etiat wemu'e
hap mejuwat tawa typy
tote, ikahuro teran
uruwemu'e hap turan.
Pyno sēse uruwepit
kahato.

Iwan hat set: Helen Maria da
Costa Albuquerque Satere.
Tawa: Vila Nova II.
Data: 01/11/97.
Y'y: Marau.

HŪHŪ'Ē HAP

HŪHŪ TAWA WO'OHYMUT ENOI HAP

Pyno uiat uhetawa pe toig̃ ra'yn wo'omu'e ehap g̃osap hat 80 ehawe, s̃ese t̃ypy'i hirakaria wemu'e haria 50 ok.

Sese ra'yn t̃eke wo'omu'e haria.

Ma'ato yt uwe'i henoi wemi'ukoi hap, mi'i hawyi ase'iria mimontypōt sehay pōt'i ko'i, pyno uruiwaure ra'yn urueko.

Kat pote urutat ra'yn ikytsig̃ rakaria eko ra'yn po'ōg̃ urutat. Mi'i hawyi ma'ato tukupte'en tu'isaria wehay puenti haria.

Mi'i hap kaipyi toig̃ ra'yn wo'omu'e haria mu'e hanuaria, mi'i hap kaipyi koran tupuo uiat uhetawa pe, hirakaria wemu'e haria areha'at turan ta'atukuap kahato ra'yn kat i'atuepe waku rakat wemu'e hap kaipyi.

Pyno wo'opotmu'e hat waku henoi hot'okwo kahato hirakaria tomi'atumu'eria pe. S̃ese uito arehum uiat uhetawa ete.

Woomu'e hat: Deoclides Santana.
Tawa ihay wepit rakat
Marau hy'ehawiat: 01/11/97.

Tawa Nazaré piat y'y hy ekyi hap ti waku kahato . Torania tawa paria pe ti waku hamuat.

Ma'ato ti yt ihypap ete yt ta'atumowaku'i te. Kat pote ti ihypap ete, yt i'atupotpāp-kuap kuap'i te. Ihy wato hawyi wya hamuat imowaku hamo tōg̃e hamuat.

Mi'i hawyi ti netap upi-upi hamuat hempo ta'atuekyi hamuat.

I'atu'e ti urumomp̃yhu-momp̃yhu.

Pyno mio netap po'sog̃ tuwyro yity'ok pe.

Mi'i mowaku hawyi ti itotiat tawa Nazaré piat morekuat, mi'i hawyi tawa piat mīt'in akāg̃, motpāp akāg̃, mi'i hawyi torania mīt'in tawa paria esaika

wo mientup ta'yn. Hemp̃y pywiat netap wemu'e hap yat.

Puruwei: Inácio Batista.
Tawa: N. S. de Nazaré.
Y'y: Marau.

Pyno uito ahenoi hamuat, nimo s̃ese pastor yt hewyry'i ra'yn uhetawa kape.

Ma'ato wuat'i e'at pe urutuwep̃y uruhentup saika mi'i hap kaipyi toig̃ wepit hap santo ku'uro hap upi hawyi 7 setempuro mi'i hawyi Jesuis ywā'ī e'at pe.

Pyno uiwyria'in arekuekatup s̃ese wuat'i tawa kape. Pyno wuat'i meimuewat e'at pe waku s̃ese urupuenti.

Urutereko ha'āgkap moherep hap, sokpe ikytsig̃ nakat, hawyi 20 sejam ha'āgkap ko'i mimoherep wuat.

Tawa: I pakup Hekatup Hap.
Puruwei: Aristides Michiles Satere.
Data: 01/11/97
Y'y: Marau

HŪHŪ'Ē HAP

TU'ISA ETIAT ENOI HAP

TAWA BOAS NOVAS ETIAT

Wentup e'at pe, uito areto tawa Vila Nova II ehap kape.

Uiwemu'e hamuat pykai, uiwat uiotpāp hap tawa erohik hat yu'isa João Amâncio dos Santos e het rakat, iku'uro merep mo, 26 e'at turan 97 pe.

Ma'ato, yt atikuap'i kat i'auka hap, kat pote uito yt itotiat turan'i, i'ewȳte yt ta'atuhenoi kahato'i tupono.

Ma'ato torania aitoria mesuwat yi totiat ġupte'en hariamekewat sakpo hanuaria. Kat pote aitoria porāp muat ð'e haria ne'i. Mi'i tupono waku aiwempāp'i ai'ywōt Tupana kape wuat'i e'at pe.

Wo'omu'e hat: Marineles Hywi.
Tawa: Marau Novo.
Y'y: Marau.
Data: 01/11/97.

Pyno uito ahenoi koran turan uiotpāp hap tawa etiat, pyno uiwat uiotpāp hap netap karaiwa'in kaipyati ho'okipy iheg̃ rakat, i'ahik hap tapua wo.

Mi'i hawyi i'ok paat typy, wentup popera ejam mi'i hawyi wentup mohāg ejam hawyi iput brasilit wo.

Mejuwat tawa tote toine'en tu'isa akoro Cazuza ehap, i'ewȳte toine'en 19 hirokat wemu'e hat, ma'ato mesuwat anu 97 pe t̃ypy'ok hirokat tuwetem wemu'e hap tote pyi mi'i te pyhu'at 17 ok yn na'yn.

I'ewȳte ġa'at puat pe tu'isa mowepit hap toig̃, mi'i hawyi mesuwat pe yt kat'i.

Wo'omu'e hat: Dinoel Ribeiro Hywi.
Tawa: Boas Novas.

Uhetawa pe ti 51 ok tuwemu'e hirokaria. Wemu'e hap yat ri toig̃ ikytsig̃ nakaria kaipyati.

Mi'i hawyi ho'okipy ti t̃ypy. Ma'ato ti wentup okipy uruipotpap-nūg̃. Kokawiat pe ti yt kat'i ite amyap.

Wo'omu'e hat: Lourenço dos Santos.
Tawa: Campo do Miriti.
Y'y: Miriti.
Data: 01/11/97.

Uruetawa pe ti sa'awy yt kat kahato'i mīt'in mio ti s̃ese ra'yn t̃ypy'i kahato ra'yn ma'ato uruetawa pe mi'i hawyi ti ma'ato wo'omu'e hap toig̃ ra'yn uruetawa pe.

Mi'i hawyi s̃ese uruwepit uruetawa tote mīt'in wywo wo'omu'e hap toig̃ hawyi s̃ese waku uruipuenti uruetawa pe.

Satere-Mawe miwan
Wo'omu'e hat: Nilson Ribeiro Cunha.
Tawa: N. S. de Nazaré.

HŪHŪ'E HAP

Pyno uiwat uhetawa etiat ahenoi hamuat.

Ga'at po'i uhetawa Wira Nowa kape morekuaria tipo'oro kuku kyt ko'i urumikoi wo.

Mi'i hawyi torania uhetawa piaia mīt'in ho'osat kuku kyt ta'atumikoi wo.

Pyno torania mīt'in ho'osat haria ta'atuwewi'i-wewi'i ra'yn ta'atukoi ta'atuko pe yt teran'i pote ta'atu'yat ok hempyke.

Pyno uhetawa piaia mīt'in torania i'atuwepit mekewat mowyro hap ete.

Pyno uhetawa piaia mīt'in sēse te'eruwehum wakuat wo morekuat rakat topot powyro pote.

Ma'ato yt pote yt te'eruwehum'i. Kat pote ti mīt'in tiky'esat wakuat morekuaria kaipyi mowyro hap.

Ma'ato ti uhetawa pe mīt'in yt to'e hay upi-upi'i karampe-karampe ne'i ti wentup'ok mīt ko tote tropy'i motpāp nuğ haria.

Meketā ne'i pote yt aikotā mepyī kuap'i motpāp toto po'oğ-po'oğ ywaipe.

Waku ti tawa pe mīt'in to'ehay upi-upi pote yn ni waku motpāp nuğ hamo.

Iwan hat set.
Etsirio Moi Satere.

Ga'atpo 31 e'at pe sēse urutenuk kahato yty mohiri ete uhetawa pe uiwyria'in wywo, mehi José miat ete.

Mi'i hawyi sēse uruwepit kahato uiwyria'in wywo, yty mohiri wo uru'ok wywo. Mi'i hawyi sēse urupotpāp kahato uruetawa pe uru'oken ete. Mi'i hawyi sēse ikahu kahato uruetawa mio, mi'i hawyi sēse uruetu'isā tuwehum kahato tawa kahu hap ete, i'ewyte urutowy sēse urutuwehum kahato urupotpāp hap ete, i'ewyte uruetawa kahu hap ete wy, i'ewyte uhetawa pe toine'en Tupana kapiat wemu'e hap, i'ewyte toine'en puruwei ko'i

potmu'e hap wy toine'en waku.

Tawa set: N. S. de Nazaré'e,
y'y set Marau hy'e.

Iwan hat set: Gelson da Silva
de Oliveira.

Wo'omu'e hat set: Dulce
Franceschini.

Uruto wemu'e haria uruimomā hamuat ra'yn uruwemu'e hap 08/11/97 e'at pe hamuat, sēse uruto urutypy'i kahato 38 wemu'e haria.

Sēse nimo uruiky'esat mekewat wemu'e hap mi'i tupono sēse uruwepit.

Urumu'e kahato ra'yn ikytsig rakaria tawa wato kaipywiaria oğ'eharia.

I'ewyte sēse arehum aipusu etiat urumu'e hat ete kat pote mi'i wywo wya aremu'e aipusu ete.

Mi'i hawyi mio meikotā wan'i-wan'i arekuap hit ra'yn.

Pyno sese ahentup kahato Tupana pe mio hit yn tut wentup'i ra'yn wemu'e hap.

Iwan hat: Aliete Maria da
Silva Satere.
Tawa: São José.

HŪHŪ'E HAP

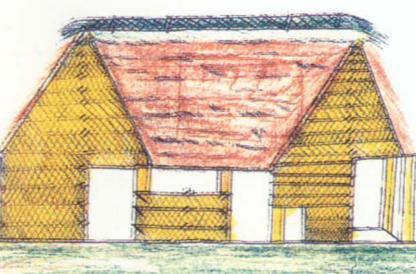
Nimo ti uhetawa pe wemu'e hap yat pinawa kawiat ne'i. Mi'i hawyi ti sake tu'isa tuwanetup ta'yn tētawa piat netap akyt siğ porok pun morekuaria piat hamo tēmīt'in wywo.

Mi'i hawyi ti toto ra'yn morekuaria kape hentup hamo.

Ma'ato ti mi'i hawyi merep mo ta'atuehay upi tu'isa.

Mi'i nuğ netap akyt siğ wentup okpy wo'omu'e hap.

Mi'i hawyi typy oktek wentup mohağ ejam mo mi'i hawyi wentup popera ejam mo. Pyno ti meketā ti ahenoi uhetawa etiat.

Tawa: Tupana Montaç Hat.
Wo'omu'e hat: Jonas Maury
Silva de Oliveira.

UHETAWA TOTIAT WEMOHHEREP HAT

Sa'awy'i uiat uhetawa tuwenug hamo te sēse miat, pira ipoity. Ma'ato korā turan sēse ra'yn te'eroken'e torania miat ko'i. Kat pote ti typy'i ra'yn tawa pe mīt'in mi'i pote po'oğ na'yn miat ta'atu'atuka. I'ewyte Marau hy piaia te'eruwemi'u-kāt meikowat y'y kape po'oğ ne'i asiağ pot'uria kaurare'i ra'yn miat ko'i mohup'i mi'iria ti ma'ato sēse te'eromikyry'i wo ta'atupuğħā, ine'ēn, ipy'a, i'akağ. Mi'i hap kaipyi sēse urumompy'ahak.

Wentup e'at pe ti tut i ra'yn asiağ pot'u miat atuka hamo tohentup tokosap hamuat, ma'ato tu'isa, capitão yt tiky'esat'i ikosap hap, ma'ato tokosap ne'i, tero'e tut hamo tiaru toho'op nuğ'e mi'i turan ni tut ira'yn tomi'u sok wywo mi'i hawyi tu'isa to'e meije ra'yn ti tuwerūt'e put'ok to'e hawyi ipot'am na'yn tu'isa yat kape mi'i pytkai ti tuwat ra'yn mīt'in he'yara

cape put'ok ta'atu'e hawyi ta'atuenontem wentup hyt mi'u mose'ē mukā, wawori upi'a ko'i. Mi'i turan ni tut ira'yn te'yara kape, teha'at hawyi to'e: "yt ewetioto tei'o uhemukā'e". Mi'i pytkai imi'u ta'atupot'am na'yn netap kape. Sēse ipy'ahak tosa'yru ete ne'i ra'yn porap toi'auka tomempyt.

Tawa: Uniawasap'i
Iwan hat: Raimundo dos
Santos Akuri.
01/11/97 e'atpe.

Uiat uhetawa piat wo'omu'e hap ti sēse iky'esat meimuewat wo'omu'e hawiat waku rakaria.

Mi'i tupono mesuwat, wemu'e tek'e turan uruhentup hamuat tawa wato piat wo'omu'e hat akağ Iuse Melo pe tapy'yaria potmu'e hap ko'i miky'esat waku rakaria.

Tawa Yi Pakup
Wo'omu'e hat: Jacob Santos
de Souza Satere-Mawe.
Iwan hap e'at: 01/11/97.
Y'y: Marau.